

SYTUACJA FINANSOWA GOSPODARSTW DOMOWYCH ROLNIKÓW NA TLE POZOSTAŁYCH GRUP SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH LUDNOŚCI

Agnieszka Kozera, Feliks Wysocki

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Abstrakt. W artykule przeprowadzono analizę sytuacji finansowej gospodarstw domowych rolników na tle pozostałych grup społeczno-ekonomicznych ludności w latach 2000, 2005 i 2012. Analizie poddano finanse gospodarstw domowych, tj. wielkość i strukturę dochodów rozporządzalnych oraz sposób ich rozdysponowania. Podstawę informacyjną badań stanowiły dane zagregowane, pochodzące z badań Budżetów gospodarstw domowych [2001, 2006, 2013], publikowanych corocznie przez Główny Urząd Statystyczny.

Słowa kluczowe: sytuacja finansowa, zarządzanie finansami osobistymi, gospodarstwa domowe rolników, grupy społeczno-ekonomiczne ludności

WSTĘP

Gospodarstwo domowe definiuje się jako kluczową jednostkę w sferze konsumpcji. Jest to związane z podstawowym celem funkcjonowania gospodarstwa, jakim jest zaspokojenie wspólnych i indywidualnych potrzeb jego członków. Stopień ich zaspokojenia jest uzależniony od sytuacji finansowej gospodarstw oraz od sposobu zarządzania finansami. Sytuację finansową gospodarstw domowych Bywalec [2009] definiuje jako „zjawiska ekonomiczne zachodzące w obrębie owych gospodarstw, które związane są bezpośrednio z gromadzeniem i wydatkowaniem środków pieniężnych”. Według Roeski-Słomki [2004], o kondycji finansowej gospodarstw domowych świadczą przede wszystkim poziom dochodów i wydatków oraz wielkość posiadanych oszczędności.

Całokształt codziennych czynności podejmowanych przez członków gospodarstw domowych, polegających na pozyskaniu środków finansowych oraz ich wydatkowaniu zgodnie z przyjętą hierarchią potrzeb, określa się jako proces zarządzania finansami. Ostatecznym celem, a zarazem kryterium zarządzania finansami rodziny¹ jest maksymalizacja zaspokojenia potrzeb jej członków [Bywalec 2009]. Merytorycznie ocena sytuacji finansowej gospodarstw domowych wiąże się z badaniem ich poziomu życia [Staniławska i Majchrzak 2008] i stanowi cenne źródło informacji dla instytucji rządowych dla celów prowadzenia efektywnej polityki społecznej.

Głównym celem artykułu była ocena sytuacji finansowej gospodarstw domowych rolników na tle pozostałych grup społeczno-ekonomicznych ludności w latach: 2000, 2005 i 2012. Gospodarstwa domowe rolników stanowią bowiem specyficzną grupę społeczno-ekonomiczną, ze względu na ich ścisłe powiązanie z gospodarstwami rolnymi, a tym samym swoistość sfery konsumpcyjnej i produkcyjnej [Chmielewska 2000]. Dochód uzyskiwany przez gospodarstwa domowe rolników z gospodarstw rolnych jest podstawą funkcjonowania rodziny i gospodarstwa rolnego. W rezultacie zjawisko to utrudnia zarządzanie finansami prywatnymi gospodarstw domowych rolników. Przyjęty okres badawczy pozwala na analizę zmian, jakie dokonały się w sytuacji finansowej gospodarstw rolników na tle pozostałych grup społeczno-ekonomicznych ludności po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Analizie poddano wielkość dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych, źródła ich pozyskania oraz cele i sposoby ich rozdyponowania w układzie grup społeczno-ekonomicznych ludności. Problem badawczy został opracowany na podstawie danych zagregowanych pochodzących z badań Budżetów gospodarstw domowych... [2001, 2006, 2013], przeprowadzonych przez GUS w latach 2000, 2005 i 2012.

MATERIAŁY I METODY BADAŃ

Podstawę informacyjną przeprowadzonych badań stanowiły dane zagregowane, pochodzące z badań Budżetów gospodarstw domowych [2001, 2006, 2013] z lat 2000, 2005 i 2012, publikowane w raportach rocznych przez Główny Urząd Statystyczny. Ich przedmiotem są budżety gospodarstw domowych, tj. wielkości pieniężne i niepieniężne przychodów oraz rozchodów wszystkich osób wchodzących w skład badanego gospodarstwa domowego. Analizę zachowań finansowych gospodarstw domowych uzupełniono na podstawie danych jednostkowych pochodzących z Diagnozy Społecznej [2013], która jest kompleksowym badaniem warunków i jakości życia Polaków prowadzonym przez Radę Monitoringu Społecznego, cyklicznie od 2000 roku.

Postawiony problem badawczy został rozwiązany z wykorzystaniem podstawowych metod statystyki opisowej. Kategoria dochodów nominalnych nie odwzorowuje faktycznej sytuacji gospodarstw domowych, zwłaszcza w warunkach wysokiego wzrostu cen detalicznych, które w istotny sposób wpływają na koszty utrzymania rodzin [Kuśmierczyk i Piskiewicz 2000]. W celu określenia realnych zmian, jakie zaszły w poziomie dochodów rozporządzalnych osiągniętych przez gospodarstwa domowe w latach

¹ W niniejszej pracy, ze względów redakcyjnych, pojęcia rodzina i gospodarstwo domowe są stosowane zamiennie.

2000, 2005 i 2012, uwzględniono wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych². Relacje między wskaźnikami wzrostu cen a wskaźnikami wzrostu dochodów nominalnych kształtują realną siłę nabywczą gospodarstw domowych. Spadek dochodów realnych powoduje, że za przeciętny dochód można nabyć mniej towarów i usług, z kolei ich wzrost pozytywnie wpływa na rozmiary siły nabywczej gospodarstw domowych [Kusińska i Olejniczuk-Merta 2008].

Do pomiaru dynamiki dochodów nominalnych i realnych gospodarstw domowych rolników na tle pozostałych grup społeczno-ekonomicznych ludności zastosowano średniookresowe tempo zmian, które obliczono na podstawie dwóch skrajnych wyrazów szeregu czasowego [Wysocki i Lira 2003]:

$$\bar{I}_{t/t-1} = \sqrt[n]{\frac{y_n}{y_1}}$$

$$r_g = (\bar{I}_{t/t-1} - 1) \cdot 100\%$$

gdzie:

- $t = 1, 2, \dots, n$ – kolejne okresy czasowe,
- y_1 – poziom zjawiska z pierwszego badanego okresu,
- y_n – poziom zjawiska w ostatnim n -tym okresie czasu.

WYNIKI BADAŃ

Podstawowym wskaźnikiem oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych jest osiągnięty przez nie dochód rozporządzalny. Jego wysokość świadczy o randze ekonomicznej gospodarstwa domowego, o jego zamożności, a w konsekwencji o możliwości zaspokojenia potrzeb jego członków. W tabeli 1 przedstawiono dochody gospodarstw domowych w latach 2000, 2005 i 2012 w ujęciu nominalnym i realnym.

W latach 2000-2012 w polskich gospodarstwach domowych nastąpił wzrost średnich realnych dochodów o 47,6%, przy czym średni roczny ich przyrost wynosił 3,3%. Szczególnie wysoki wzrost realnych dochodów ogółu gospodarstw domowych zaobserwowano w latach 2005-2012 (32,7%) (tab. 1). Poprawa sytuacji finansowej gospodarstw domowych wynikała z poprawy sytuacji społeczno-gospodarczej Polski, szczególnie po 2004 roku. Wejście Polski do Unii Europejskiej (wraz z innymi państwami Europy Środkowo-Wschodniej) stało się bowiem bodźcem rozwoju i niespotykaną do tej pory szansą wyrównania nierówności, nie tylko na poziomie rozwoju technologicznego i gospodarczego, lecz także na szeroko rozumianym poziomie życia [Kozera i Kozera 2012].

Wysokość i tempo wzrostu dochodów są zróżnicowane w zależności od podstawowego źródła utrzymania gospodarstw domowych. Biorąc pod uwagę podział gospodarstw domowych na sześć podstawowych grup społeczno-ekonomicznych ludności, najwyższy poziom dochodów, zarówno w ujęciu nominalnym, jak i realnym w badanym

² Wskaźniki cen towarów i usług, na podstawie których oszacowano dochody i wydatki realne, publikuje GUS w raportach pt. Ceny w gospodarce narodowej... [2001, 2002, ..., 2013].

Tabela 1. Dochody rozporządzone gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych ludności w latach 2000, 2005 i 2012 (zł/os./m-c)

Table 1. Disposable incomes of households according to socio-economic groups in the years 2000, 2005 and 2012 (zł/pers./month)

Lata Wyszczególnienie Years Specification	Gospodarstwa domowe – Households						
	ogółem total	pracowników na stanowiskach employees in positions of		rolników farmers	pracujących na własny rachunek self-employed	emerytów retirees	rencistów pension- ers
		robotni- czych blue-collar	nierobotni- czych white-collar				
Dochody nominalne – Nominal incomes							
2000	610,5	517,9	894,5	456,0	794,7	696,4	498,9
2005	761,5	564,8	1 062,8	606,2	977,1	883,8	621,8
2012	1 278,4	967,1	1 695,6	1 091,6	1 536,7	1 372,6	994,1
Średnioroczne tempo zmian (%) [*] Average rate of changes (%) [*]	6,4	5,3	5,5	7,5	5,6	5,8	5,9
Dochody realne (ceny stałe z 2012 roku) – Real incomes (constant prices of 2012)							
2000	866,2	734,8	1 269,0	647,0	1 127,5	988,0	707,8
2005	963,2	715,7	1 344,5	766,8	1 236,0	1 118,0	786,5
2012	1 278,4	967,1	1 695,6	1 091,6	1 536,7	1 372,6	994,1
Średnioroczne tempo zmian (%) Average rate of changes (%)	3,3	2,3	2,4	4,5	2,6	2,8	2,9
Dochody rozporządzone w relacji do średniej krajowej (gospodarstwa ogółem = 100) Disposable incomes in relation to the national average (households total = 100)							
2000	100,0	84,8	146,5	74,7	130,2	114,1	81,7
2005	100,0	74,3	139,6	79,6	128,3	116,1	81,7
2012	100,0	75,6	132,6	85,4	120,2	107,3	77,8

^{*}Średnioroczne tempo zmian (stopę zmian) obliczono na podstawie dwóch skrajnych wyrazów szeregu czasowego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, jak: Budżety gospodarstw domowych... [2001, 2006, 2013], Ceny w gospodarce narodowej... [2001, 2002, ..., 2013].

^{*}Average annual rate of changes (rate of changes) was calculated based on the two extreme expression of the time series.

Source: own calculations based on data from the Central Statistical Office – Household budgets... [2001, 2006, 2013], Prices in the national economy... [2001, 2002, ..., 2013].

okresie osiągały gospodarstwa pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek (tab. 1). Dochody realne tych grup systematycznie wzrastały, osiągając w 2012 roku poziom odpowiednio 1695,6 zł/os./m-c w gospodar-

stwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz 1536,7 zł/os./m-c w gospodarstwach pracujących na własny rachunek. Gospodarstwa te charakteryzują się wyższym poziomem wykształcenia w stosunku do pozostałych grup społeczno-ekonomicznych ludności³, które jest ważną determinantą ich kondycji finansowej. Wyższy poziom wykształcenia w większości przypadków umożliwia uzyskanie większych dochodów, które z kolei sprzyjają realizacji potrzeb ponadpodstawowych. Równocześnie, wraz ze wzrostem wykształcenia człowieka, rosną i wyraźnie różnicują się jego potrzeby [Poczta i Michota-Katulska 2007], a w rezultacie sposób rozdysponowania finansów prywatnych gospodarstw domowych.

W 2012 roku najniższy poziom dochodów rozporządzalnych wykazywały gospodarstwa domowe rencistów oraz pracowników na stanowiskach robotniczych (tab. 1). W badanym okresie dochody gospodarstw rencistów systematycznie wzrastały, co było spowodowane polityką państwa dotyczącą waloryzacji świadczeń społecznych. W rezultacie w 2012 roku dochody rozporządzalne gospodarstw rencistów wyniosły 994,1 zł/os./m-c, natomiast pracowników na stanowiskach robotniczych 967,1 zł/os./m-c. Z danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że w latach 2000-2005 w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych nastąpił spadek dochodów realnych o 2,6 pkt. proc. W okresie tym, wzrost kosztów utrzymania nie był rekompensowany odpowiednim wzrostem dochodów, co prowadziło do ubożenia tych rodzin i obniżania się ich poziomu życia⁴.

W badanym okresie najwyższą dynamiką zmian charakteryzowała się sytuacja finansowa gospodarstw domowych rolników. Przeciętne dochody realne tej grupy społeczno-ekonomicznej w latach 2000-2012 rosły średniorocznie o 4,5%. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej poprawie uległa nie tylko sytuacja finansowa gospodarstw rolników, lecz także relacja dochodów tej grupy do dochodów ogółu gospodarstw domowych. Przyczyniły się do tego niewątpliwie transfery środków kierowanych do rolnictwa i efektywność płatności bezpośrednich [Chmielewska 2013]⁵. W rezultacie tych procesów od roku 2005 średnie dochody gospodarstw rolników przewyższyły dochody rencistów oraz pracowników na stanowiskach robotniczych (tab. 1). Należy jednak podkreślić, że według badań przeprowadzonych przez Chmielewską i in. [2011], pomimo istotnego postępu ekonomicznego, które osiągnęło przeciętne gospodarstwo domo-

³ Analiza struktury ludności w wieku 13 lat i więcej, według poziomu wykształcenia, wskazuje, że w latach 2000-2012 najwięcej osób z wykształceniem wyższym i średnim było w gospodarstwach pracujących na własny rachunek oraz pracowników na stanowiskach nierobotniczych. W gospodarstwach tych, ponad 60% osób w 2012 roku posiadało wykształcenie co najmniej średnie. Należy podkreślić również, że w 2012 roku blisko 40% ogółu ludności w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych legitymowało się wykształceniem wyższym [Budżety gospodarstw domowych... 2013].

⁴ W latach 2000-2005 nastąpił wzrost kosztów utrzymania o 14,5%, przy czym wzrost nominalnych dochodów gospodarstw pracowników na stanowiskach robotniczych wyniósł 9,1% (Budżety gospodarstw domowych... [2001, 2006], Ceny w gospodarce narodowej... [2001, ..., 2006].

⁵ Na znaczenie dopłat w kształtowaniu dochodu rolniczego wskazuje m.in. Kowalski [2007], który uważa, że większość producentów rolnych nie jest w stanie uzyskać satysfakcjonujących dochodów bez wsparcia publicznego. Ponadto, według Czyżewskiego i in. [2011], poprawiający się parytet dochodów rolniczych jest wynikiem przede wszystkim rosnącego udziału dopłat w dochodzie. Autorzy zwracają uwagę na stopniowe uzależnienie sytuacji dochodowej rolnictwa i rolników od wsparcia unijnego.

we rolników w warunkach akcesji, większość gospodarstw rolnych ma trudności z poprawieniem swojej sytuacji finansowej. Pomimo wyraźnej poprawy relacji dochodów gospodarstw rolników w stosunku do dochodów innych grup społeczno-ekonomicznych ludności w latach 2005-2012, sytuacja finansowa tej grupy była nadal niekorzystna, o czym świadczy utrzymujący się dysparytet dochodów gospodarstw rolników w stosunku do najzamożniejszych grup gospodarstw domowych, tj. pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek (tab. 1).

Tendencje kształtowania się przeciętnych dochodów rozporządzalnych w latach 2000, 2005 i 2012 były zróżnicowane w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych ludności, co prowadziło do istotnych zmian pozycji grup gospodarstw według kryterium ich średniego dochodu. W 2012 roku najniższe dochody uzyskiwały gospodarstwa utrzymujące się głównie z pracy na stanowiskach robotniczych, a ich dochody stanowiły niespełna 76% średnich dochodów ogółu gospodarstw domowych w Polsce. Najwyższe dochody, o 32,6% i 20,2% wyższe od przeciętnej dla całego sektora gospodarstw domowych, osiągały gospodarstwa pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek. Gospodarstwa domowe rolników w 2012 roku uzyskiwały 85,4% przeciętnych dochodów rozporządzalnych ogółu gospodarstw domowych, tj. o blisko 11 pkt. proc. więcej niż w 2000 roku (tab. 1).

O sytuacji finansowej gospodarstw domowych świadczy również sposób zarządzania finansami gospodarstwa, zwanych często finansami osobistymi lub prywatnymi. Stanowi ono całokształt decyzji członków gospodarstw domowych, polegających na pozyskiwaniu środków finansowych z różnych źródeł oraz podejmowaniu decyzji o ich rozdysponowaniu na różne cele, zgodnie z przyjętą hierarchią potrzeb [Bywalec 2009]. Źródła pozyskiwania dochodów przez gospodarstwa domowe należące do poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych w latach 2000, 2005 i 2012 przedstawiono w tabeli 2. Struktura dochodu rozporządzalnego jest zróżnicowana w grupach społeczno-ekonomicznych i w znacznej mierze zależy od udziału dochodów pochodzących z głównych źródeł. W latach 2000-2012, w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych i nierobotniczych, emerytów oraz rencistów, nastąpił wzrost znaczenia głównego źródła dochodu. W dochodach rozporządzalnych gospodarstw pracowników na stanowiskach robotniczych udział głównego źródła utrzymania wzrósł w 2012 roku, w porównaniu z 2000 rokiem, o 2,8 pkt. proc., pracowników na stanowiskach nierobotniczych o 3,6 pkt. proc., w gospodarstwach emerytów o 2,8 pkt. proc. oraz rencistów o 4,7 pkt. proc. Należy zauważyć, że udział dochodów z głównego źródła w dochodach rozporządzalnych obniżył się w 2012 roku, w porównaniu z 2000 rokiem, w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (o 1,4 pkt. proc.) oraz w gospodarstwach rolników (o 3,0 pkt. proc.). W badanym okresie w gospodarstwach rolników zaobserwowano również relatywny wzrost znaczenia dochodów z pracy najemnej (o 11,7 pkt. proc.) oraz spadek dochodów ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych (o 6,7 pkt. proc.), w tym zwłaszcza z tytułu rent inwalidzkich (o 5,0 pkt. proc.). Należy jednak podkreślić, że wzrost znaczenia dochodów z pracy najemnej w omawianej grupie rodzin w latach 2000-2005 wynikał w dużej części z zmian metodologicznych wprowadzonych przez GUS przy badaniu budżetów gospodarstw domowych⁶. W latach

⁶ Zmiany metodologiczne polegały na włączeniu do grupy rolników części gospodarstw domowych ze zlikwidowanej w 2005 roku grupy pracowników użytkujących gospodarstwo rolne [Metodologia... 2011].

Tabela 2. Struktura nominalnego dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych ludności w Polsce w latach 2000, 2005 i 2012 (dochód rozporządzalny ogółem = 100)

Table 2. Structure of nominal disposable income of households according to socio-economic groups in Poland in 2000, 2005 and 2012 (total disposable income = 100)

Wyszczególnienie Specification		Gospodarstwa domowe – Households						
		ogółem total	pracowników na stanowiskach employees in positions of		rolników farmers	pracują- cych na własny rachunek self-em- ployed	emery- tów retirees	rencistów pension- ers
			robotni- czych blue- collar	nierobot- niczych white- collar				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Dochód z: Income form:								
pracy najemnej hired work	2000	47,7	79,5	82,3	0,1	13,1	8,0	9,9
	2005	46,0	77,0	82,6	9,6	13,4	8,0	7,9
	2012	53,6	82,3	85,9	11,8	16,3	8,9	8,0
pracy na własny rachunek self-employment	2000	8,7	1,0	2,1	1,6	75,3	0,8	1,1
	2005	8,1	0,9	2,5	1,3	75,3	0,8	0,9
	2012	8,5	0,9	2,2	0,9	73,9	1,1	0,8
gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie private farm in agriculture	2000	5,4	0,6	0,1	72,2	0,6	1,1	2,1
	2005	4,5	1,2	0,4	67,4	0,5	0,6	1,5
	2012	4,1	0,6	0,3	69,2	0,3	0,5	0,9
świadczeń z ubezpieczeń społecznych, w tym: social security benefits including:	2000	27,7	7,7	7,3	19,7	5,2	83,6	73,8
	2005	29,1	7,9	6,7	15,1	4,7	84,1	75,9
	2012	25,6	7,9	6,1	13,0	4,9	84,4	78,5
emerytury retirement pays	2000	17,3	2,5	3,6	10,7	2,1	78,2	4,8
	2005	20,6	3,3	4,0	9,1	2,9	80,1	4,2
	2012	20,2	4,5	4,0	8,5	3,3	81,0	4,4
renty inwalidzkie disability pensions	2000	7,3	3,6	2,4	7,2	2,2	4,7	46,7
	2005	5,2	2,9	1,7	4,8	1,3	3,2	39,3
	2012	2,5	1,8	1,1	2,2	0,9	1,8	29,2
renty rodzinne family pensions	2000	2,7	1,2	1,0	1,2	0,7	0,6	21,6
	2005	3,1	1,2	0,8	1,0	0,4	0,6	31,9
	2012	2,3	1,1	0,7	0,6	0,5	0,5	44,3
Dochód z pozostałych świadczeń socjalnych Income from other social benefits	2000	4,8	5,5	2,2	3,1	2,2	2,6	6,2
	2005	5,8	7,0	2,3	3,7	2,3	2,9	6,7
	2012	3,3	4,6	1,3	3,1	1,4	1,9	6,2

Tabela 2 – cd. / Table 2 – cont.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
w tym: zasiłki dla bezrobotnych including: unemployment benefits	2000	0,9	1,1	0,4	0,4	0,5	0,4	1,1
	2005	0,5	0,7	0,3	0,2	0,3	0,2	0,5
	2012	0,3	0,5	0,2	0,1	0,2	0,2	0,6
Dochody inne Other incomes	2000	5,5	5,7	5,5	3,2	3,3	3,7	6,8
	2005	6,2	6,0	5,1	2,8	3,4	3,5	6,9
	2012	4,4	3,6	3,9	1,9	2,6	3,0	5,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Budżety gospodarstw domowych... 2001, 2006, 2013].

Source: own calculations based on data from the Central Statistical Office [Household budgets... 2001, 2006, 2013].

2005-2012, po wejściu Polski do Unii Europejskiej, dochód z pracy najmniej w dochodach rozporządzalnych gospodarstw rolników wzrósł o 2,2 pkt. proc. Pomimo dokonujących się przemian w strukturze obszarowej rolnictwa niewiele gospodarstw rolników jest w stanie zapewnić odpowiedni poziom dochodów dla rolnika i jego rodziny, spełniających w dostatecznym stopniu funkcję konsumpcyjną (podstawa utrzymania rolnika i jego rodziny), produkcyjną (akumulacja w gospodarstwie) i motywacyjną (dążenie do osiągnięcia wyższej konsumpcji i produkcji) [Leśniak-Moczuk 2008]. W 2012 roku gospodarstwa rolne do 10 ha⁷ stanowiły bowiem jeszcze blisko 80% ogółu gospodarstw rolnych [Bank Danych Lokalnych, dostęp: 11.01.2014]. Dlatego też, w celu poprawy finansów osobistych członkowie gospodarstw rolników użytkujących zwłaszcza małe gospodarstwa rolne coraz częściej podejmują pracę najemną. Należy podkreślić również, że pomimo spadku znaczenia świadczeń z ubezpieczeń społecznych w strukturze dochodów rozporządzalnych gospodarstw rolników w latach 2000-2012 kształtowały się one nadal na wysokim poziomie w porównaniu z gospodarstwami pracowników i pracujących na własny rachunek. W 2012 roku świadczenia z ubezpieczeń społecznych stanowiły w gospodarstwach rolników 13,0% dochodów rozporządzalnych, tj. o 8,1 pkt. proc. więcej niż w gospodarstwach pracujących na własny rachunek, w których omawiane źródło dochodów miało najmniejsze znaczenie. Sytuacja ta wynika m.in. z utrzymywania się w gospodarstwach rolników tradycji rodzin wielopokoleniowych. Pomimo że w badanym okresie zaobserwowano tendencję stopniowego zmniejszania się rozmiarów przeciętnego gospodarstwa domowego z 3,2 osoby w 2000 roku do 2,8 osoby w 2012 roku⁸, w gospodarstwach domowych rolników była ona relatywnie

⁷ Łącznie z gospodarstwami rolnymi do 1 ha włącznie.

⁸ Spadek przeciętnej wielkości gospodarstw domowych w Polsce jest przejawem modelu życia we współczesnym społeczeństwie, widocznym w wielu rozwiniętych gospodarczo krajach. Procesy te wynikają w szczególności z późniejszego zakładania rodzin, posiadania mniejszej liczby dzieci oraz zanikania rodzin wielopokoleniowych. Odkładanie decyzji ludzi młodych o założeniu rodziny i posiadaniu dzieci wiąże się nie tylko z przyjęciem zachodniego stylu życia, lecz także z niepewną sytuacją na rynku pracy i brakiem stabilności finansowej.

słaba. Przeciętna wielkość gospodarstwa wynosiła bowiem ponad cztery osoby w całym analizowanym okresie [Budżety gospodarstw domowych... 2001, 2006 i 2013].

Porównanie poziomu wydatków z poziomem dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych pozwala na ocenę ich sytuacji finansowej. W tabeli 3 przedstawiono

Tabela 3. Struktura rozdysponowania miesięcznego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych ludności w Polsce w latach 2000, 2005 i 2012 (% dochód rozporządzalny = 100)

Table 3. Structure of distribution of monthly disposable income of households according to socio-economic groups in Poland in the years 2000, 2005 and 2012 (% disposable income = 100)

Wyszczególnienie Specification		Gospodarstwa domowe – Households						
		ogółem total	pracowników na stanowiskach employees in positions of		rolników farmers	pracują- cych na własny rachunek self-em- ployed	emery- tów retires	rencistów pension- ers
			robotni- czych blue- collar	nierobot- niczych white- collar				
Wydatki ogółem Total expenses	2000	98,2	96,1	95,4	96,9	95,7	102,1	104,5
	2005	90,7	89,4	88,5	88,1	89,0	91,9	97,2
	2012	82,2	82,2	79,4	71,9	82,7	84,9	93,2
Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne Expenses on consumer goods and services	2000	94,6	93,8	91,6	93,5	92,4	96,5	100,8
	2005	86,8	86,9	84,8	83,8	85,5	86,2	92,8
	2012	78,6	79,6	76,1	68,8	79,5	79,7	88,5
Wydatki sztywne* Fixed expenses*	2000	47,8	48,5	38,3	52,4	38,6	54,6	60,6
	2005	43,3	46,1	34,9	46,4	35,8	47,8	55,1
	2012	37,4	40,1	30,2	35,6	33,0	43,8	52,3
Oszczędności Savings	2000	1,8	3,9	4,6	3,1	4,3	-2,1	-4,5
	2005	9,3	10,6	11,5	11,9	11,0	8,1	2,8
	2012	17,8	17,8	20,6	28,1	17,3	15,1	6,8

*Wydatki sztywne gospodarstwa domowe obejmują wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Budżety gospodarstw domowych... 2001, 2006, 2013].

*Fixed expenses include expenses on food and non-alcoholic beverages and expenses on housing, water and energy carries.

Source: own calculations based on data from the Central Statistical Office [Household budgets... 2001, 2006, 2013].

udział wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w dochodach rozporządzalnych w latach 2000, 2005 i 2012. W badanym okresie można zaobserwować tendencję spadkową udziału tych wydatków w dochodach rozporządzalnych gospodarstw domowych z 94,6% w 2000 roku do 78,6% w 2012 roku (spadek o 16 pkt. proc.). W 2012 roku w gospodarstwach domowych rolników odnotowano najniższy udział wydatków konsumpcyjnych w dochodach rozporządzalnych, który wyniósł 68,8%. Najślabszą sytuacją finansową w badanym okresie charakteryzowały się gospodarstwa rencistów, bowiem udział wydatków konsumpcyjnych w budżetach domowych przekraczał 80%. Ponadto w gospodarstwach tych, w 2000 roku, dochód rozporządzalny nie wystarczał na pokrycie wydatków konsumpcyjnych tych gospodarstw.

O sytuacji finansowej gospodarstw domowych świadczy także udział wydatków sztwywnych⁹ w dochodach rozporządzalnych. Ich wyższy udział w budżetach gospodarstw domowych utrudnia zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu, a więc wpływa na obniżanie się ich poziomu życia. Należy zauważyć, że na skutek poprawy sytuacji finansowej gospodarstw domowych w latach 2000-2012 zaobserwowano korzystną tendencję zmniejszania się udziału wydatków sztwywnych w budżetach domowych wszystkich grup społeczno-ekonomicznych ludności, co było związane głównie z obniżeniem wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w wydatkach ogółem gospodarstw domowych. W 2012 roku udział wydatków sztwywnych w budżecie przeciętnego polskiego gospodarstwa domowego stanowił 37,4%, tj. o ponad 10 pkt. proc. mniej niż w 2000 roku. Najkorzystniejszą sytuacją finansową wyróżniały się gospodarstwa pracujących na własny rachunek oraz pracowników na stanowiskach nierobotniczych, w których wydatki sztwywne obciążały odpowiednio 30,2% i 33,0% budżetów domowych w 2012 roku. Relatywnie najślabszą sytuacją finansową charakteryzowały się natomiast gospodarstwa domowe utrzymujące się głównie ze świadczeń rentowych oraz emerytalnych, w których wydatki sztwywne stanowiły odpowiednio 52,3% i 43,8% dochodów rozporządzalnych. Wydatki te w budżetach gospodarstw rolników stanowiły w 2012 roku 35,6%, tj. o blisko 2 pkt. proc. mniej niż przeciętna dla ogółu gospodarstw domowych. Sytuacja ta wynika m.in. z tego, że gospodarstwa rolników posiadają głównie dom lub mieszkanie na własność, w rezultacie ich budżety domowe nie są obciążone opłatami na rzecz właścicieli. Ze względu na relatywnie wysoki wzrost dochodów rozporządzalnych udział wydatków sztwywnych w tej grupie społeczno-ekonomicznej w 2012 roku spadał o blisko 17 pkt. proc. i 11 pkt. proc. w stosunku odpowiednio do 2000 i 2005 roku (tab. 3).

Zarządzanie finansami gospodarstwa domowego jest także związane z decyzjami podejmowanymi przez jego członków, jaką część zasobów przeznaczyć na cele konsumpcyjne, a jaką na przyrost oszczędności. W ujęciu gospodarstwa domowego i całej gospodarki podstawową miarą skali oszczędzania jest stopa oszczędzania, która wyraża

⁹ Wydatki sztwywne gospodarstwa domowego to te wydatki, które zaspokajają potrzeby podstawowe rodziny i nie mogą być odłożone w czasie. Do grupy wydatków sztwywnych (niezbędnych) zalicza się wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz wydatki związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii. Pozostałe wydatki to tzw. wydatki swobodnego wyboru (fundusz swobodnej decyzji). Należy jednak mieć na uwadze, że granica między wydatkami podstawowymi a swobodnego wyboru jest płynna i często dyskusyjna, w szczególności dotycząca wydatków na transport, wyposażenie mieszkania oraz zdrowie [Janoś-Kresło 2011].

skłonność do oszczędzania¹⁰. Z analizy danych przedstawionych w tabeli 3 wynika, że w latach 2000-2012 wśród polskich gospodarstw domowych wystąpiły tendencje spadku wydatków na towary i usługi konsumpcyjne oraz wzrost skłonności do oszczędzania. W 2012 roku przeciętne gospodarstwo domowe na przyrost oszczędności przeznaczało 17,8% swojego miesięcznego budżetu domowego, tj. o 16 pkt. proc. więcej niż w roku 2000. Najwyższy udział oszczędności w strukturze rozdysponowania dochodu rozporządzalnego w 2012 roku zaobserwowano w gospodarstwach rolników (28,1%) oraz pracowników na stanowiskach nierobotniczych (20,6%), najniższy natomiast w gospodarstwach rencistów (6,8%) (tab. 3). Niewątpliwie wzrost udziału oszczędności w rozdysponowaniu dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych wskazuje na poprawę ich sytuacji finansowej oraz korzystne zmiany w gospodarce, a więc również na poprawę poziomu życia ogółu społeczeństwa w Polsce.

Relatywnie wysoki udział oszczędności w strukturze budżetów gospodarstw rolników wynika z ich specyfiki, czyli powiązania gospodarstwa domowego z rolnym. Przyczyn gromadzenia nadwyżek finansowych przez tę grupę społeczno-ekonomiczną upatruje w ich niepewności co do przyszłych dochodów. Dochody rolnicze są bowiem w dużej mierze uzależnione od przychodów ze sprzedaży podlegających wahaniom sezonowym w zależności od warunków gospodarowania w danym roku. W rezultacie, sytuacja ta skutkuje koniecznością akumulacji kapitału na pokrycie wydatków związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa rolniczego, zarówno konsumpcyjnych, jak i inwestycyjnych [Strzelecka 2012]. Według Fatuły [2013], gospodarstwa domowe rolników mają trudności z odróżnieniem nadwyżki operacyjnej brutto od dochodu, a środki pieniężne pozostałe po odjęciu kosztów działalności traktują jako oszczędności gospodarstwa domowego, a nie jako środki pieniężne przeznaczone na dalszą działalność rolniczą. Inaczej sytuacja ta kształtuje się w gospodarstwach domowych utrzymujących się głównie z pracy na własny rachunek, które lepiej różnicują wspomniane kategorie ze względu na to, że są one zobowiązane do prowadzenia przynajmniej uproszczonych zasad ewidencji księgowej (np. książki przychodów i rozchodów).

Z danych jednostkowych pochodzących z Diagnozy Społecznej [2013] wynika, że gospodarstwa domowe, które w 2013 roku deklarowały posiadanie oszczędności, najczęściej gromadziły je jako: rezerwę na sytuacje losowe (66,4%), zabezpieczenie na starość (34,1%) oraz bieżące wydatki konsumpcyjne (33,3%)¹¹. Gospodarstwa rolników najczęściej jako główny cel gromadzenia oszczędności wskazywały tworzenie rezerwy na sytuacje losowe (65,1%) oraz bieżące wydatki konsumpcyjne (50,5%). Gospodarstwa te relatywnie najczęściej spośród wszystkich grup społeczno-ekonomicznych ludności wskazywały także stałe opłaty jako cel gromadzenia oszczędności (21,9%) (tab. 4). Oszczędności gromadzone przez gospodarstwa domowe rolników jako rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne i stałe opłaty świadczą o dużej niepewności gospodarstw domowych rolników co do poziomu uzyskiwanych dochodów w przyszłości i konieczności posiadania oszczędności w celu zaspokajania bieżących i podstawowych

¹⁰ Stopa oszczędzania jest to iloraz kwot zaoszczędzonych środków pieniężnych w danym okresie (np. miesiąca) do wielkości pozyskanych w tym czasie dochodów rozporządzalnych [Bywalec 2009].

¹¹ Należy podkreślić, że poszczególne cele nie wykluczały się, a gospodarstwo domowe mogło wskazać 1-14 powodów oszczędzania [Diagnoza Społeczna 2013].

Tabela 4. Cele gromadzenia oszczędności przez gospodarstwa domowe, które deklarowały ich posiadanie w układzie grup społeczno-ekonomicznych ludności w 2013 roku (%)

Table 4. Objectives of saving by households that declared their possession according to socio-economic groups in 2013 (%)

Wyszczególnienie Specification	Gospodarstwa domowe – Households					
	ogółem total	pracowni- ków* employees*	rolników farmers	pracujących na własny rachunek self-em- ployed	emerytów retirees	rencistów pensioners
1	2	3	4	5	6	7
Rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne Reserve for current consumer expenses	33,3	33,5	50,5	32,7	28,6	27,5
Stałe opłaty (np. mieszkaniowe) Permanent charges (eg. housing)	13,6	14,1	21,9	11,3	11,2	9,3
Zakup dóbr trwałego użytku Purchase of durable goods	22,7	26,9	33,7	26,8	13,9	10,0
Zakup domu/mieszkania Purchase of house/apartament	7,2	10,3	2,6	13,1	1,3	0,7
Remont domu/mieszkania Repair of a house/flat	26,4	29,2	24,9	25,9	23,3	17,9
Leczenie Treatment	26,8	19,3	24,5	16,1	43,0	40,4
Rehabilitacja Rehabilitation	11,2	7,7	4,7	8,9	19,3	12,1
Wypoczynek Rest	27,5	33,0	11,6	33,1	19,8	12,1
Rezerwa na sytuacje losowe (tzw. „czarną godzinę”) Reserve for random situa- tions (“black hour”)	66,4	65,8	65,1	64,9	69,4	62,7
Zabezpieczenie przyszłości dzieci Securing the future of children	23,7	29,1	30,7	36,6	11,5	8,6
Zabezpieczenie na starość Security for old age	34,1	27,8	27,9	35,6	47,6	34,3
Rozwój działalności gospodarczej Development of of economic activities	6,3	4,7	27,5	25,9	1,4	4,3

Tabela 4 – cd. / Table 4 – cont.

1	2	3	4	5	6	7
Inne cele Other aims	12,2	13,3	11,1	14,7	10,2	5,0
Bez specjalnego przeznaczenia Without special purpose	10,3	11,4	3,7	12,2	9,5	4,3

*W badaniach prowadzonych w ramach Diagnozy Społecznej nie jest stosowany podział pracowników na pracujących na stanowiskach robotniczych i nierobotniczych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych pochodzących z Diagnozy Społecznej [2013].

*In the study conducted in the framework of the Social Diagnosis is not used division of workers working on blue-collar and white-collar.

Source: own study based on individual data from the Social Diagnosis [2013].

potrzeb rodziny. O słabszej kondycji finansowej gospodarstw domowych rolników, w relacji do gospodarstw pracowników i pracujących na własny rachunek, świadczy niski odsetek gospodarstw domowych oszczędzających bez specjalnego przeznaczenia (3,7%). Z danych przedstawionych w tabeli 4 wynika także, że rozwój działalności gospodarczej jako cel gromadzenia oszczędności wskazywało ponad 25% ogółu gospodarstw rolników oraz pracujących na własny rachunek. Gospodarstwa rolników relatywnie rzadko gromadzą oszczędności na wypoczynek (11,6%) w porównaniu z gospodarstwami pracowników i pracujących na własny rachunek, co może wynikać z ich słabszej sytuacji finansowej, a także z odmiennego stylu ich życia (tab. 4).

WNIOSKI

1. Sytuacja finansowa gospodarstw domowych rolników uległa poprawie, szczególnie po wejściu Polski w struktury europejskie i objęcia polskiego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną. W 2012 roku przeciętny dochód rozporządzalny wyniósł w gospodarstwach rolników 1091,6 zł/os./m-c, tj. był realnie o 68,7% wyższy w stosunku do 2000 roku. W latach 2000-2012 gospodarstwa rolników w stosunku do pozostałych grup społeczno-ekonomicznych ludności charakteryzowały się najwyższą średnioroczną dynamiką wzrostu przeciętnych realnych dochodów rozporządzalnych, która wyniosła 4,5%, podczas gdy w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych tylko 2,3%.

2. W 2012 roku gospodarstwa rolników osiągały 85,4% przeciętnych dochodów rozporządzalnych ogółu gospodarstw domowych, tj. o blisko 11 pkt. proc. więcej niż w 2000 roku. Pomimo wyraźnej poprawy sytuacji finansowej gospodarstw rolników nadal utrzymuje się relatywnie wysoki dysparytet dochodów tej grupy społeczno-ekonomicznej w stosunku do grup najzamożniejszych, tj. pracowników na stanowiskach nierobotniczych i pracujących na własny rachunek.

3. W latach 2000-2012 w gospodarstwach rolników oraz pracujących na własny rachunek zmniejszyło się znaczenie głównego źródła dochodu odpowiednio o 3,0 i 1,4 pkt. proc. Członkowie gospodarstw rolników coraz częściej podejmują pracę najemną,

spada natomiast znaczenie świadczeń z ubezpieczeń społecznych w strukturze uzyskiwanych przez tę grupę dochodów rozporządzalnych.

4. Gospodarstwa domowe rolników charakteryzują się relatywnie niskim obciążeniem ich budżetów domowych wydatkami sztywnymi, które w 2012 roku wyniosło 35,6% i było niższe o blisko 2 pkt. proc. w stosunku do przeciętnej dla ogółu gospodarstw domowych. Na skutek poprawy sytuacji finansowej tej grupy społeczno-ekonomicznej, w 2012 roku w stosunku do roku 2000, nastąpił w gospodarstwach rolników najwyższy spadek udziału wydatków sztywnych w dochodach rozporządzalnych (o 17 pkt. proc.).

5. W latach 2000-2012 w wyniku poprawy sytuacji finansowej rosła skłonność do oszczędzania wśród polskich gospodarstw domowych. W 2012 roku przeciętne gospodarstwo domowe na przyrost oszczędności przeznaczało 17,8% miesięcznego budżetu, tj. o 16 pkt. proc. więcej niż w 2000 roku. Ze względu na specyfikę gospodarstw domowych rolników, czyli powiązania gospodarstwa domowego i rolnego, grupa ta charakteryzuje się dużą skłonnością do oszczędzania. W 2012 roku gospodarstwa te na przyrost oszczędności przeznaczały bowiem 28,1% budżetu domowego, tj. o ponad 10 pkt. proc. więcej niż przeciętne gospodarstwo domowe. Gospodarstwa rolników deklarujące posiadanie oszczędności jako główny cel ich gromadzenia wskazywały tworzenie rezerwy na sytuacje losowe (65,1%) oraz na bieżące wydatki konsumpcyjne (50,5%).

LITERATURA

- Bank Danych Lokalnych. GUS, Warszawa, www.stat.gov.pl/bdl [dostęp: 11.01.2014].
- Budżety gospodarstw domowych w 2000 roku [2001]. GUS, Warszawa.
- Budżety gospodarstw domowych w 2005 roku [2006]. GUS, Warszawa.
- Budżety gospodarstw domowych w 2012 roku [2013]. GUS, Warszawa.
- Bywalec Cz., 2009. *Ekonomia i finanse gospodarstw domowych*. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
- Ceny w gospodarce narodowej w 2000, 2001, ..., 2012 roku [2001, 2001, ..., 2013]. GUS, Warszawa.
- Chmielewska B., 2000. *Spżycie żywności w gospodarstwach domowych rolników*. Studia i Monografie. IERiGŻ, Warszawa.
- Chmielewska B., 2013. *Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej*. Studia i Monografie IERiGŻ, Warszawa.
- Chmielewska B., Floriańczyk Z., Goraj L., 2011. *Dochody rolników w 2010 roku na tle lat poprzednich*. W: *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2010 roku*. Red. A. Kowalski. IERiGŻ, PIB, Warszawa.
- Czyżewski A., Matuszczak A., Wieliczko B., 2011. *Ocena projekcji budżetowych UE dotyczących kolejnego okresu programowania w kontekście Wspólnej Polityki Rolnej*. IERiGŻ, PIB, Warszawa.
- Diagnoza Społeczna (zintegrowana baza danych). 2013. www.diagnoza.com [dostęp: 2.01.2014].
- Fatula D., 2013. *Stopa oszczędności gospodarstw domowych – różnice w ujęciu mikro i makroekonomicznym*. *Wiad. Stat.* 9, 17-25.
- Janoś-Kresło M., 2011. *Polskie gospodarstwa domowe w drodze do społeczeństwa informacyjnego*. Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów. *Zesz. Nauk.* 111, 23-39.
- Kowalski A., 2007. *Rolnictwo polskie i gospodarka żywnościowa wobec procesów globalizacji*. W: *Rozwój rolnictwa gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich Polski w Unii Europejskiej*. Red. S. Zięba. ALMAMER, IERiGŻ, Warszawa.

- Kozera A., Kozera C., 2012. Zróżnicowanie warunków i jakości życia ludności państw Unii Europejskiej. *Hand. Wewn.* 3 (338), 40-50.
- Kusińska A., Olejniczuk-Merta A., 2008. Konsumpcja w Polsce w latach 2000-2007. Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa.
- Kuśmierczyk K., Piskiewicz K., 2000. Polskie gospodarstwa domowe w okresie transformacji. Instytut Rynku Wewnętrznego i Koniunktur, Warszawa.
- Leśniak-Moczuk K., 2008. Dywersyfikacja wewnętrznej struktury dochodów ludności wsi i miast w kierunku spójności pomiędzy środowiskami. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 12, 279-296.
- Metologia badania budżetów gospodarstw domowych. 2011. GUS, Warszawa.
- Poczta W., Michota-Katulska E., 2007. Zmiany poziomu konsumpcji w gospodarstwach domowych rolników w warunkach gospodarki rynkowej. Wyd. AR, Poznań.
- Roeske-Słomka I., 2004. Sytuacja finansowa gospodarstw domowych. *Wiad. Stat.* 7, 38-45.
- Staniławska J., Majchrzak A., 2008. Sytuacja finansowa polskich gospodarstw domowych w 2006 roku z uwzględnieniem zaspokojenia głównych kategorii potrzeb. *J. Agribus. Rural Dev.* 3 (9), 147-160.
- Wysocki F., Lira J., 2003. Statystyka opisowa. Wyd. AR, Poznań.

FINANCIAL SITUATION OF FARMERS HOUSEHOLDS IN COMPARISON WITH OTHER SOCIO-ECONOMIC GROUPS

Summary. The article analysed the financial situation of farmers households as compared with other socio-economic groups in the years 2000, 2005 and 2012. The analysis examined the households finances: the amount and structure of disposable income and the mode of its disbursement. The research was based on aggregated data derived from Household Budgets Surveys, published annually by the Central Statistical Office.

Key words: financial situation, managing personal finances, households, socio-economic groups, households of farmers

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 29.04.2014

Do cytowania – For citation: Kozera A., Wysocki F., 2014. Sytuacja finansowa gospodarstw domowych rolników na tle pozostałych grup społeczno-ekonomicznych ludności. J. Agribus. Rural Dev. 3(33), 85-99.